

СТОСУНКИ ПРЕДСТАВНИКІВ СТАРОЇ НАУКОВОЇ ЕЛІТИ В СВІТЛІ ЛИСТУВАННЯ І. ТУРЦЕВИЧА Й І. ЙОНИНАСА

У запропонованій статті на підставі здійсненого аналізу епістолярних джерел, біографічних відомостей про кореспондентів та літератури, здійснюється реконструкція професійних та приватних взаємин професора Ніжинського інституту народної освіти І. Турцевича та професора Каунаського університету І. Йонинаса наприкінці 1920-х років. До статті додаються повні тексти виявлених листів, що друкуються вперше.

Ключові слова: І.Турцевич, взаємини, професор, листи.

Останнім часом історія історичної науки¹, академічних установ², навчальних закладів³, наукова та людська доля відомих, але незаслужено забутих вчених⁴, усе частіше стають предметом зацікавлення сучасних дослідників. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження впливу соціо-культурного оточення та різноманітних зв'язків представників старої наукової еліти на їхні наукові погляди, тематичні уподобання, дослідницькі завдання та місце в історіографії⁵.

Особливий дослідницький інтерес, на нашу думку, викликають стосунки вчених, які волею долі на початку 1920-х років опинилися на теренах різних держав, але продовжували підтримувати як наукові, так й приватні контакти. Саме така ситуація склалася у житті знаного, але забутого за радянських часів вченого, історика-мідієвіста, дійсного члена кількох наукових товариств, співробітника українських академічних науково-дослідних інституцій, професора Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, ніжинського громадського діяча – Івана Григоровича Турцевича (1856 – 1938)⁶ та його молодшого колеги – історика, дипломата та професора Каунаського та Вільнюського університетів Ігнаса Йонинаса (Ігнатий Зигмонтавич Йонинас) (1884 – 1954)⁷.

В особовому фонді І. Г. Турцевича, що зберігається у Філії Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин, нам вдалося виявити чотири листи проф. І. Йонинаса до фондоутворювача, що датовані 1929 роком (перший – від 8 серпня; останній – від 10 листопада). Як свідчить зміст цих листів, кореспонденти познайомилися значно раніше й листування, що між ними зав'язалося, також розпочалося до 8 серпня 1929 року. Про це, зокрема, свідчить початок першого листа І. Йонинаса: «У нас было завязалась связь с Вами, но потом она как-то неожиданно порвалась. Я долгое время даже не знал, живы ли Вы, только в январе из письма г. Директора Вашего Института узнал, что Вы благополучно здравствуете»⁸. На жаль, за браком джерел не вдалося встановити обставини, за яких сталося знайомство обох учених. Можемо лише припустити, що воно було заочним і стало можливим через посередництво третьої особи (імовірно, того самого директора Ніжинського інституту народної освіти І. І. Іванова, якого згадує в листі І. Йонинас. – Докладніше див. Коментарі – [1]). Зі змісту листів також стає очевидним, що І. Турцевич активно підтримував листування. Але чи існують його листи-

© Ковалевська Ольга Олегівна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

відповіді в архіві І. Йонинаса, невідомо. Напевно можемо сказати лише одне – в книзі, присвяченій цьому литовському історику та державному діячеві, яка містила тексти його основних праць та кореспонденцію, цих листів немає⁹.

Лист І. Йонинаса, датований 10 листопада 1929 року і останній у переліку виявлених листів, передбачає продовження спілкування з І. Турцевичем, але серед документів, що становлять зміст 58 архівної справи, їх не знайдено. Можливо, закінчення листування буде виявлено в подальшому, внаслідок детальнішої розробки особового фонду останнього.

Незважаючи на фрагментарність згаданого листування, воно є досить змістовним та цікавим, містить чимало інформації про кореспондентів, їхні наукові інтереси, проблематику досліджень, контакти з іншими вченими, а також умови життя, особливості міжвоєнного періоду на теренах Литви та України (УСРР).

Ознайомлення з текстом листів І. Йонинаса до І. Турцевича дозволяє дещо по-інакшому сприймати відомі факти біографій учених та особливості тогочасного життя тієї верстви, яку вони представляли. Так, у першому ж листі І. Йонинас повідомляє І. Турцевичу, що має інформацію про розпродаж бібліотек К. Харламповича та Д. Абрамовича і про те, що попросив свого знайомого пошукати серед цих книг книги з історії Литви або тих теренів, які колись входили до складу Великого князівства Литовського. Для уточнення свого завдання, а також розуміючи, що С. Мелешенко, який мав виконати доручення І. Йонинаса, не був фаховим істориком, Ігнас Зигмунтович переслав І. Турцевичу список тих книжок, які його цікавлять. Якщо поєднати цю інформацію з тим відомим фактом, що І. Йонинас стояв біля витоків формування наукової бібліотеки майбутньої Академії наук Литви, до якої передав ним особисто сформовану колекцію історичної літератури, то стане зрозумілим, що виявлений «книжковий» інтерес науковця мав не приватно-колекціонерське підґрунтя, а професійно-наукове та певною мірою благодійне. Водночас цей невеличкий епізод підтверджував той факт, що представники старої наукової еліти, тобто викладачі вищих навчальних закладів, працівники академічних установ колишньої Російської імперії починаючи з 1918 року у багатьох випадках зазнали гонінь, репресій, були поставлені новою владою у надзвичайно скрутне становище, яке примушувало їх шукати кошти на проживання шляхом розпродажу найціннішого у їхньому житті – книг. Життєписи К. Харламповича й Д. Абрамовича є яскравим тому свідченням (Див. Коментарі [6, 7]).

У трьох з чотирьох листів І. Йонинас, очевидно, відповідає на поставлені І. Турцевичем запитання щодо історії литовської мови, її абетки та орфографії: «В этом году мы отпраздновали 25-летие со дня снятия запрещения писать и печатать литовские книги латинским шрифтом. Все в прошлом. Теперь можно уже судить *seire ira et studio* о полезности и бесполезности русского шрифта для литовского языка. Относительно этого – нет двух мнений. Русский шрифт, незаменимый, по моему мнению, для русского языка, абсолютно не годится для литовского»¹⁰. І. Йонинас також із задоволенням розповідав про тогочасне життя незалежної Литви¹¹, особливе захоплення у нього викликали ті зміни, які відбувалися з його рідним містом, де він працював і де мешкала його родина: «Город Ковно после восстановления литовского государства так преобразовался, что не только Вы не узнали бы его, но и те лица с трудом узнают, которые здесь были до войны. В территориальном отношении он вырос, вероятно, в 3 раза, старые, большей частью, деревянные дома исчезают и на их месте появляются каменные многоэтажные. Гимназий, о которых Вы пишете, нет больше; нет кажется, и тех домов, где они помещались»¹². Цікаво, що апелюючи до глибинних почуттів І. Турцевича щодо його малої батьківщини, до місць, де він народився та отримав освіту, І. Йонинас впевнено зараховує ці місцевості до виключно до литовських, хоча рідне село ніжинського професора, зокрема, розташовувалося на білоруських теренах – Речицький повіт Мінської губернії. Очевидно, що І. Йонинасу, як литовцю та фахівцю з історії Литви, підсвідомо важко було змиритися з втратою значних

територій, які колись входили до Великого князівства Литовського.

У листах до І. Турцевича професор І. Йонинас жваво цікавився приватних життям «руських и українских профессоров», їхнім матеріальним та соціальним станом, потребами. Однак навряд чи Іван Григорович міг відверто написати своєму колезі про своє повсякденне життя. Як відомо, з 1922 року його було звільнено з посади професора Ніжинського інституту народної освіти. З 1926 р. він був змушений відмовитися від роботи з аспірантами, оскільки не розумів, як можна йти в науку за покликом партії, а не за покликанням душі¹³. З 1919 р. І. Турцевич не зміг опублікувати жодної своєї праці. До того ж протягом кількох років він жив на аспірантську зарплату – 59 руб. у жахливих житлових умовах, коли на власний розсуд місцевої влади йому постійно підселяли квартирантів (іноді їх кількість доходила до 15), що нищили будинок і не давали йому можливості працювати¹⁴. У зв'язку з цим, про що професор І. Турцевич не міг повідомити І. Йонинаса, йому справді було складно виконати ті прохання щодо висилання книжок, з якими звертався до нього литовський колега. До речі, в одному з листів І. Йонинас писав, що може допомогти І. Турцевичу придбати книги з-за кордону, бо знає, що «руським профессорам очень трудно покупать книги за границей из-за валюты»¹⁵. Імовірно, І. Турцевич погодився на певну допомогу, бо в його особовому фонді зустрічаються окремі фінансові документи, а також листи до Державного банку з приводу з'ясування питання, куди зникли кілька доларів, сплачених професором з метою викупу потрібних йому книг, замовлених у Франції. Про те, що наприкінці 1920 – на початку 1930-х років в країні тривав повний безлад у фінансовій системі й у питаннях легального та тіньового («чорного») ринку, а також про той стан, в якому опинилися представники старої наукової еліти, позбавлені державного утримання, певним чином свідчить й одна фраза з листа академіка К. Харламповича до колеги І. Турцевича, професора Ніжинського інституту народної освіти М. Бережкова, датованого 1932 роком: «Оказывается, что в Киеве за доллары можно все купить, и чай в том числе. Но увы! У меня никогда не было долларов»¹⁶.

Завершуючи огляд виявлених листів професора І. Йонинаса до І. Турцевича, хотілось би звернути увагу на одну фразу, яка, безумовно, стосувалася кінця 1920-х років, але водночас один до одного відтворює сучасну ситуацію в системі освіти Литовської республіки, її світоглядні пріоритети: «Русский язык в литовских школах не преподается. Изучаются немецкий, английский и отчасти французский языки. В университете русский язык является обязательным только для лиц, избравших своей специальностью историю Литвы и славянские литературы. Среди теперешних наших студентов имеется очень мало лиц, говорящих по-русски»¹⁷. Натомість така ситуація не заважає сучасним литовським студентам, а отже, й дослідникам, цікавитись історією суміжних з Литвою країн, а також історією та сьогоденням України, оскільки останню з Литвою єднають кілька століть спільної історії.

Варто також наголосити, що, враховуючи заслуги професора Ігнаса Йонинаса перед Литвою, до 100-річчя з його дня народження та 30-ої річниці з дня смерті у Вільнюсі 1984 р. була випущена книга, присвячена цьому історичу та державному діячеві. У 1991 р. на будинку, в якому він проживав у Каунасі, відбулося відкриття меморіальної дошки: «У цьому будинку в 1927 – 1954 роках проживав історик, професор Ігнас Йонинас».

Про професора Івана Григоровича Турцевича чи не вперше згадали лише 2006 року, коли виповнилося 150 років з дня народження вченого. Саме тоді редакцією журналу «Ніжинська старовина» були опубліковані певні матеріали, присвячені цьому відомому ніжинцю. Як виявилось, вцілів і його будинок, але меморіальної дошки він не містить.

Далі подано повні тексти листів І. Йонинаса до І. Турцевича. В листах збережено орфографію автора. У випадках, де автор скорочував слова, у квадратних дужках подано повну форму слова. Листи супроводжуються коментарем.

1. *Водотика С. Г.* Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування. – Дисерт. на здобут. наук. ступ. док. іст. наук. ? К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 534 с.
2. *Каран Д.* Діяльність постійної Комісії для складання біографічного словника українських діячів в контексті епістолярної спадщини К. В. Харламповича (Листи К. В. Харламповича до М. М. Могилянського) // http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.11_08.php
3. Хроніка подій із життя Ніжинської вищої школи (1805 – 2000 pp.) // <http://www.ndu.edu.ua/ua/univer.php?id=3>.
4. *Ониський В.* Іван Горбачевський – незаслужено забутий вчений // Київ. – 1990. – №4. – С. 171.; *Дзюба О.* Костянтин Харлампович // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К.: НАН України Інститут історії України, 2005. – Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX – XX ст. – С. 395 – 431; *Справа академіка К. В. Харламповича.* Публікація архівних документів, передмова та коментарі О. Морозова // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 71–87; *Справа академіка К. В. Харламповича.* Публікація архівних документів, передмова та коментарі О. Морозова // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 63–73 ; *Справа академіка К. В. Харламповича.* Публікація архівних документів, передмова та коментарі О. Морозова // Сіверянський літопис. – 2001. – № 4. – С. 55–56; *Медовкіна Л. К. В. Харлампович: трагічні сторінки біографії відомого історика* // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В. Добров, № 3-4 (39-40), 2008. ДонНУ. – С. 52–58; *Роєнко В. І. М. І. Яворський – історик України: життя і наукова діяльність.* – Дисерт. на здобут. наук. ступ. канд. іст. наук. – Запоріжжя.: Запорізький національний університет, 2008. – 198 с.; *Михайленко Г. М.* Олександр Лотоцький (1870 – 1939 pp.): інтелектуальна біографія історика. – Дисерт. на здобут. наук. ступ. канд. іст. наук. – К.: Укр. науково-досл. ін-т архів. справи та документознавства, 2009. – 258 с. та інші.
5. *Гаврилюк С. В.* Дослідження з історії Холмщини і Підляшшя (за списками М. Петрова до П. Батюшкова) // Архіви України. – 2001. – № 1 – 2. – С. 32–42; *Найтко О. М., Пасько І. В.* До історії видання українського перекладу Євангелія в 1906 – 1911 pp. (листи О. Г. Лотоцького до О. О. Шахматова) 1999. – № 1 – 6; *Пасько І. В.* З петербурзьких адресатів М. С. Грушевського: листи до О. О. Шахматова (за матеріалами архіву Російської академії наук у С.-Петербурзі). – 1996. – № 1 – 3; *Мицик Ю.* Листи М. Битинського до митрополита Іларіона (Огієнка) за матеріалами канадських архівосховищ // http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV41_2005_history/11_mytsyk_yu.pdf; «Історія України-Русі» у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906 – 1909 роки / Упоряд., вступ та комент. І. Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 344 с.: іл. та інші.
6. Іван Григорович Турцевич // Ніжинська старовина. – 2006. – Вип. 2(5). – С. 114 – 142; також див. Коментарі – [2].
7. Ігнас Йонинас (1884 – 1954) – відомий литовський історик, дипломат. Народився у Литві в районі Алітус. Навчався в Московському університеті. Внаслідок революції 1905 року був змушений виїхати до Франції, де студіював французьку історію та літературу. Повернувшись до Москви, закінчив навчання у 1911 р. Суттєвий вплив на молодого І. Йонинаса здійснив професор М. Любавський, який був фахівцем з історії Литви. Протягом 1911 – 1918 pp. І. Йонинас викладав у середніх школах, а в 1919 – 1920 роках був ректором Литовської вищої школи для жінок у Вільнюсі. Після захоплення Литви поляками у 1920 році, І. Йонинас залишився в країні як повноважний представник литовського уряду в комісії воєнного контролю при Лізі Націй. Ця комісія повинна була врегулювати воєнний конфлікт між Польщею та Литвою. Протягом 1924 – 29 років І. Йонинас на правах вільно найманого працівника заступав керівників різних департаментів. Будучи високоосвіченим фахівцем, володіючи кількома мовами, він постійно брав участь у переговорах та конференціях. Протягом 1920 – 1940-х років постійно проживав у Каунасі. У 1929 р. разом із приятелями створив Товариство Литовців для пізнання культур народів СРСР. Був членом його правління, секретарем, бібліотекарем, а в 1938–1939 – керівником. З 1940 по 1954 рік працював у Вільнюсі, але у вільний від праці час повертався до родини, що мешкала в Каунасі. З 1924 по 1932 рік працював лектором на кафедрі історії Литви в Університеті Литви (нині – Університет Вітовта Великого в Каунасі), від 1929 р. був доцентом. Наприкінці 1931 р. він очолював кафедру, а з 1932 р. став її професором. І. Йонинас викладав курси з історії Росії, Польщі, Франції, Латвії, Пруссії. Однак найцікавішими були лекції з історії Литви, видані пізніше його учнями. З 1931 р. І. Йонинас співпрацював з Литовською енциклопедією, для якої він писав численні статті, зокрема ті, що були присвячені князям, магнатам, політичним діячам, міжнародним договорам, джерелам з історії Литви. Його перу також належать кілька фундаментальних праць, присвячених Миколаю Литвіну, звичаям татар, литовців та москалів, Литовського статуту, але найголовнішою його працею стала монографія «Родина Вітовта Великого». Протягом 1944 – 46 років І. Йонинас працював у Каунаському та Вільнюському університетах. Помер та похований 1954 р. у Каунасі / Jonynas Ignas // Encyclopedia Lituanica. – Vol. 2. – Boston, 1972. – P. 547 – 549.
8. Філія Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – НФ ДАЧО), Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 9.

9. Книга називалася: Jonynas I. Istorijos baruose. – Vilnius-Mokslas, 1984. Зі змісту ставало зрозумілим, що в книзі опублікована лише певна частина кореспонденції вченого. Зокрема, там було розміщено листи І. Йонинаса до М. Грушевського, В. Липського (Липинського?), М. Любавського, І. Свенцицького. Листів-відповідей адресатів в книзі немає.

10. НФ ДАЧО. – Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 10.

11. Литовська республіка остаточно отримала незалежність унаслідок мирного договору з РРФСР від 12 липня 1920 р.

12. НФ ДАЧО. – Ф. Р– 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 22.

13. Иван Григорович Турцевич // Ніжинська старовина. – 2006. – Вип. 2(5). – С. 118.

14. Там само. – С. 118–119.

15. НФ ДАЧО. – Ф. Р–6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 17.

16. ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 55994. – Лист К. Харламповича до М. Бережкова від 5 січня 1932 р. – Арк. 1, зв.

17. НФ ДАЧО. – Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 17.

В представленной статье на основе осуществленного анализа эпистолярных источников, биографических данных о корреспондентах и литературе, сделана попытка реконструкции профессиональных и частных взаимосвязей профессора Нежинского института народного образования И. Турцевича и профессора Каунасского университета И. Йонинаса в конце 1920-х годов. К статье прилагаются полные тексты выявленных писем, которые публикуются впервые.

In the proposed article on the basis of assayed epistolary sources of biographical information on reporters and literature, a reconstruction of professional and private communications professor Institute of Education Nijinsky I. Turtsevycha and professor of Kaunas University of I. Yonynasa late 1920's. The article included the full texts found letters that are printed first.

№ 1. Лист Ігнаса Йонинаса до Івана Турцевича, 8.08.1929 р.

Каунас, 8 августа 1929 г.

Дорогой Иван Григорьевич,

я очень обрадован Вашим письмам от 2 августа. У нас было завязалась связь с Вами, но потом она как-то неожиданно порвалась. Я долгое время даже не знал, живы ли Вы, и только в январе из письма г. директора Вашего Института¹ узнал, что Вы благополучно здравствуете. Ваше последнее письмо дает мне возможность понять, что Вы переживаете какой-то кризис, но я не могу догадаться, какого он свойства². Проф. Рязанов³ был любезен прислать мне свой труд «Школьные драмы польско-литовских иезуитских коллегий». Из него я узнал, что он является дополнением его книги: «К истории русской драмы. Экскурс в область театра иезуитов. Нежин. 1910». Кроме того, я увидел, что проф. В. И. Рязановым издано много других трудов, относящихся к той же области, как-то: «Из истории русской драмы. Школьные действия XVII – XVIII вв. и театр иезуитов», «К истории русской драмы. Поэтика Сарбевского», и просил г-на Директора посодействовать присылке этих книг, обещая вернуть стоимость их и расходы по пересылке. К моему сожалению, ответа я не получил. Относительно книг, которые значились в посланном мною списке, господин Директор, написал кратко, что они имеются в единственном экземпляре и потому не могут быть высланы.

На днях из письма одного моего хорошего знакомого в Киеве, г. С. И. Мелещенко⁴, я узнал, что в 2 часах езды от Киева⁵ продаются библиотеки проф. Харламповича⁶ и Абрамовича⁷, и поэтому просил его поехать туда и посмотреть, не найдется ли чего-либо и для меня, и даже прибавил, что он может располагать 100 руб. Вы вероятно имеете ввиду те же самые библиотеки. Не знал, какие книги интересовали Харламповича и Абрамовича, не знаю, насколько эти библиотеки могут быть мне полезны, я интересуюсь книгами только из области истории Литвы и смежных с нею стран. За последние годы я значительно пополнил свою библиотеку и в настоящее время список искомых мною книг значительно сократился. Мне стыдно признаться, что я до сих пор не знаю, какая область науки является

Вашей специальностью и какие книги Вы могли бы предложить мне или нашему университету. Если у Вас найдется свободная минута, может быть, черкнете несколько слов. Очень жаль, что Вы не можете приехать к нам и взглянуть, как выглядит та страна, по которой Вы, по-видимому, испытываете ностальгию. Вероятно, она очень отличается от той, которую Вы когда-то покинули⁸. О Вашем родственнике я ничего не слышал⁹. – Газеты Вам посылаю.

С искренним приветом и уважением.

Игн. Ионынас.

Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 9.

№ 2. Лист Ігнаса Йонинаса до Івана Турцевича, 10.08.1929 р.

У правому верхньому куті штемпель:

IGNAS JONYNAS
Lietuvos universiteto docentas
Rytų gatvė, 3
Kaunas.

Каунас, 10 августа 1929 г.

Глубокоуважаемый Иван Григорьевич,

на днях я послал Вам письмо, в котором затронул вопрос о нужных мне книгах. Сегодня я решил послать список их¹⁰. Я думаю, что у Вас будет возможность навести справки, какие из них находятся в библиотеках, о которых Вы мне писали в последний раз, и за какую цену можно было бы приобрести их. Посылаемый Вам список является минимумом. Всякое расширение его, в особенности, в смысле печатных источников было бы очень желательным. Я надеюсь вскоре получить Ваш ответ на мою просьбу.

В своем письме Вы, между прочим, затронули вопрос об алфавите. Вы, вероятно, имеете ввиду попытку русского правительства ввести в употребление для литовского языка русский гражданский шрифт, который вызвал такой протест со стороны литовцев и так озлобил их. В этом году мы отпраздновали 25-летие со дня снятия запрещения писать и печатать литовские книги латинским шрифтом. Все в прошлом. Теперь можно уже судить *seire irą et studio* о полезности и бесполезности русского шрифта для литовского языка. Относительно этого – нет двух мнений. Русский шрифт, незаменимый, по моему мнению, для русского языка, абсолютно не годится для литовского. Мы литвины, положили в основание своего шрифта латинский шрифт, но в сущности взяли только остов его. Покойный Юшкевич¹¹ пробовал было приноровить русский гражданский шрифт для литовского языка, поприставлял к нему всевозможных значков и хвостиков и в результате получилось нечто неудоваримое.

Меня очень интересует частная жизнь русских и украинских профессоров в настоящее время: какое их материальное и социальное положение, какие запросы и т. п.

Как бы было хорошо, если бы Вы могли хотя [бы] на время приехать в Литву и увидеть, как интенсивно у нас началась жизнь. Вы могли бы поселиться у меня, для Вас нашелся бы уголок. Наш город растет с прямо поражающей быстротой. Иногда поневоле себя спрашиваешь: а что же будет дальше?

Прошу Вас принять мой самый сердечный привет.

Игн. Ионынас.

Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 10.

№ 3. Лист Ігнаса Йонинаса до Івана Турцевича, 29.08.1929 р.

У правому верхньому куті штемпель:

IGNAS JONYNAS
Lietuvos universiteto docentas
Rytų gatvė, 3
Kaunas.

У лівому верхньому:

Каунас (Ковно)

28 августа 1929 г.

Дорогой Иван Григорьевич,

Ваше последнее письмо, без даты, я получил. Большое спасибо за него.

Из его строк я понял, что очень мало надежды получить книги, список которых я Вам послал. Я, однако, не отчаиваюсь. При желании можно достичь многого. Вам, как профессору, гораздо легче поговорить с теми лицами, у которых, по Вашим сведениям, имеются разыскиваемые мною книги. Мой киевский приятель – человек частный, артист, только очень услужливый. Он делает для меня в меру своих сил, но для него не все доступно. Что касается платы за книги, то можно поступить двояко: я могу либо заплатить наличными, либо за соответствующую сумму выписать заинтересованным лицам книги из-за границы. Я слышал, что русским профессорам очень трудно покупать книги за границей из-за валюты. Тот и другой способ я уже не раз практиковал по отношению к киевским профессорам. Вы пишете, что Вам нужны две книги Miellet¹². Если бы Вы могли согласиться на предложенные мною условия, я начал бы для Вас розыски в Париже. Кстати, с проф. Miellet я знаком лично. Может быть, даже Ваш Институт согласился бы, так сказать «обменяться» с мною книгами: некоторые из его книг лежат без всякого употребления, а нужных новых заграничных трудов ему не достает.

Спасибо Вам за обещание выслать коллекцию Ваших научных трудов. Сделать это будет не трудно. Мне думается, что это можно послать по почте заказной бандеролью.

Ваш родственник, г. Ар. Турцевич, издал «Хрестоматию по истории западной России»¹³. У меня имеется один экземпляр, но к сожалению, дефективный: недостает одного листа. Может быть, у Вас найдется лишний дублет.

Я писал и Вам и г. Ректору Института о книгах проф. Резанова. Ответа не получил. Где же [они] в настоящее время находятся? Кстати, мне лично его труды не особенно нужны, я хотел достать их для университета¹⁴.

У Вас, вероятно, не трудно достать книгу «А. Барбашева. Витовт. Последние 20 лет княжения»¹⁵. Если нельзя получить навсегда, то может быть, кто-либо согласится мне одолжить ее на время.

Русский язык в литовских школах не преподается. Изучаются немецкий, английский и отчасти французский языки. В университете русский язык является обязательным только для лиц, избравших своей специальностью историю Литвы и славянские литературы. Среди теперешних наших студентов имеется очень мало лиц, говорящих по-русски. Полномочный представитель СССР в Литве мне как-то сказал: «В Литве молодежь Россию знает меньше, чем Китай»¹⁶. Вот как переменялись времена!

Всего хорошего, дорогой Иван Григорьевич. Надеюсь вскоре опять получить весточку от Вас.

Ваш Игн. Ионынас.

Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 17.

№ 4. Лист Ігнаса Йонинаса до Івана Турцевича, 10.11.1929 р.

У правому верхньому куті штемпель:

IGNAS JONYNAS
Lietuvos universiteto docentas
Rytų gatvė, 3
Kaunas.

У лівому верхньому:

Ковно, 10 ноября 1929 г.

Дорогой Иван Григорьевич,

Большое Вам спасибо за Ваше последнее длинное письмо, без даты. Я удивля-

юсь, что Вы несмотря на свой почтенный возраст так интересуетесь и научными новинками и нашей жизнью в Литве, и даже языком Ваших предков. Очевидно, что Вы сохранили во всей свежести свою душу, которая так и осталась молодой. Вам очень можно позавидовать в этом отношении.

По вопросу о книгах: у меня довольно большая библиотека, и в книгах по рус[ской] истории я не испытываю недостатка. Упомянутые в Вашем последнем письме книги у меня имеются. Мне нужны книги по истории Литвы. Список их я Вам посылал и буду Вам очень благодарен, если тем или иным способом Вы мне их достанете и пришлете. В обмен я вишлю те книги, которые Вам нужны. Надеюсь, что не трудно их будет найти. Думается, что мой список у Вас имеется, и нового не посылаю. Ваши desiderata у меня имеются.

Город Ковно после восстановления литовского государства так преобразовался, что не только Вы не узнали бы его, но и те лица с трудом узнают, которые здесь были до войны. В территориальном отношении он вырос, вероятно, в 3 раза, старые, большей частью, деревянные дома исчезают и на их месте появляются каменные многоэтажные. Гимназий, о которых Вы пишете, нет больше; нет кажется, и тех домов, где они помещались.

У меня есть к Вам еще одна просьба – наведите справки, что стало с Сер. Ив. Мелешенко (Киев, ул. Короленко, д. 47, кв. 10)¹⁷ он почему то мне перестал писать.

Свою фотогр[афическую] карточку я Вам посылаю. Выгляжу я черезчур молоджавым, а лет мне порядочно¹⁸.

Книги, изд[анные] в запад[но] -европ[ейских] государствах нам достать трудно. Предложений всегда много. Мы были бы рады получить книги по истории Литвы, изд[анные] в России или Польше до войны.

По Вашей просьбе высылаю несколько строк из Евангелия из Нового Завета, который у Вас имеется, стр. 89:

1. «Диебо Сўнаўс Езаўс Кристаўс евангелиос пргжя: Кгун прггшыта нгс прангша Изая: штаи гш сюнчю табо акубауздое сгбо ангела, кўрсан тиес тгбими таусис таў кяля. Шгўкянчѐ тырўмое бглгс: Мауськите Виешпатыес кяля, грғы ките тиесюс ио (ѐ) тгкўс».

Вот пока, кажется, и все, о чем я хотел Вам написать. Шлю Вам самый сердечный привет.

Инг. Ионынас.

P. S. Меня зовут:

Игнатий Зигмونتович.

Ф. Р – 6112, Оп. 1, спр. 58, арк. 22.

Коментарії

1. Йдеться про директора Ніжинського інституту народної освіти (протягом 1921 – 1932 рр. під цією назвою функціонував колишній Історико-філологічний інститут кн. Безбородька) Іванова Івана Івановича (1862 – 1929 рр.) – талановиту й ініціативну людину, філософа, історика, літературознавця і мистецтвознавця, який був призначений на цю посаду 1907 року.

2. Як свідчать факти з біографії І. Турцевича, 1922 р. у зв'язку з розформуванням факультету професійної освіти Ніжинського інституту народної освіти (НІНО) його було звільнено з посади професора. Щоправда, того ж року вченого було затверджено дійсним членом новоствореної ННДК, а з 1924 р. – І. Турцевич став керівником секції історії античної культури цієї кафедри. Незважаючи на це, з 1926 р. й до самої смерті професора наприкінці 1938 р., продовжувалося завуальоване, цілеспрямоване приниження його як особистості і нівелювання як вченого. У 1926 р. професор І. Турцевич свідомо відмовився від будь-якої роботи з аспірантами. Певним чином на подальше життя та морально-психологічний стан І. Турцевича вплинули події 1929 року, коли в НІНО розпочалися репресії у зв'язку зі «справою СВУ». Серед арештованих був викладач інституту – Петро Одарченко. Наприкінці 1920-х рр. незважаючи на складне матеріальне становище професора І. Турцевича, Науковий комітет Головного управління професійної освіти Народного Комісаріату освіти УСРР (Укрнаука) майже 1,5 року відкладав розгляд питання про підвищення кваліфікації і посадового окладу професора. Згідно з рішенням ННДК, де знали про матеріальну скруту І. Турцевича, йому призначили максимально можливу по кафедрі зарплатню – оклад аспіранта, що не поєднує навчання з іншою роботою: 6-кратний аспірантський мінімум, тобто 59 руб. Така заробітна плата була настільки жалюгідною, що вченому доводилось жити в неопалюваній

кімнаті, без достатнього харчування. До цього також слід врахувати потребу постійно поповнювати свою бібліотеку сучасною науковою літературою і чималі суми обов'язкових витрат (податки), котрі, варто сказати, ніжинський професор, через свою чесність і порядність платив завжди вчасно і, наскільки це було можливо, сповна, часто залазючи задія цього у борги, щоб не втратити єдине, що у нього залишилося – дах над головою. Суттєво не допомогло і клопотання Комісії ВУАН по вивченню Близького Сходу і Візантії (КДІБСВ), керівником Ніжинського осередку якої з 1930 р. він був. Отже, самі ці обставини повсякденного життя професора І. Турцевича становили зміст тієї психологічної кризи, яку відчував І. Йонинас й про яку запитував у свого адресата.

3. Резанов Володимир Іванович (9.IX.1867 – 30.XII.1936) – літературознавець, філолог, дослідник фольклору. Народився у с. Любач Обоянського повіту Курської губернії. Закінчив Ніжинський ліцей ім. Безбородька. Протягом 1890-х років – учитель російської мови в курській жіночій гімназії; секретар предводителя дворянства Курської губернії. У 1899 році повернувся до Ніжина, де викладав у ліцеї, потім до 1934 р. був професором російської словесності в Ніжинському історико-філологічному інституті, перетвореному пізніше на Інститут народної освіти. Захистив магістерську дисертацію у 1902 р. в Харківському університеті, докторську дисертацію у 1911 р. у Київському університеті. 1 грудня 1923 р. був обраний членом-кореспондентом РАН по відділенню російської мови та словесності. Помер у Ніжині. У наукових працях, зокрема, у статті «Материалы по этнографии Курской губернии», опублікованій в «Курском сборнике», В. Резанов широко використав зріці усної творчості селян Курської губернії. Вчений зробив суттєвий внесок у дослідження «Слова о полку Игоревим», зіставивши цю поему з поезією західноєвропейських скальдів. Іншим напрямком наукових зацікавлень В. Резанова стало дослідження творчості В. А. Жуковського, а також російської та української драми XVII – XVIII ст. Методологічною основою праць В. Резанова був порівняльно-історичний метод вивчення літератури, який базувався на основі історико-культурного розуміння літературного розвитку.

4. Мелешенко Сергій Іванович – артист, проживав за адресою: Київ, вул. Короленко, б. 47, кв. 10.

5. Мається на увазі м. Ніжин, де проживали обидва професори.

6. Харлампович Костянтин Васильович (18(30).07. 1870 – 21.03.1932) – народився у с. Рогачі Берестейського повіту Гродненської губернії в родині священика. Освіту здобув у Віленському духовному училищі, потім у Литовській духовній семінарії та Петербурзькій духовній академії, яку закінчив у 1894 р. У 1899 р. він одержав звання магістра богослов'я, а у 1914 р. – доктора церковної історії. З 1895 р. викладав у Казанській духовній семінарії. З 1900 р. – він доцент церковної історії в Казанському університеті, з 1909 – екстраординарний професор. 1916 р. Петербурзька академія наук обрала його членом-кореспондентом відділу російської мови та словесності. До того ж часу відноситься обрання його членом кількох наукових товариств, праця у складі вчених архівних комісій. У 1919 р. за пропозицією академіка УАН Д. Багалія К. Харламповича було обрано академіком на кафедру історії української церкви. Однак вчений не зміг вчасно перебраться до Києва. Протягом 1922 – 1924 рр. він тричі обирався на голову Казанських товариств археології, історії, етнографії, у 1924 р. був обраний членом Чуваського наукового товариства. У вересні 1924 р. К.Харлампович був заарештований, у січні 1925 р. висланий до Киргизії (Оренбург, Актюбинськ, Тургай). Лише 1928 р. вченому вдалося переїхати в Україну та оселитися в Ніжині. 1931 р. К.Харлампович перебрався до Києва, але зі складу академіків ВУАН на той момент його вже було виключено. Помер К.Харлампович 21(23?) 1932 р. у Києві.

7. Абрамович Дмитро Іванович (1873 – 1955) – філолог-славіст, історик літератури, палеограф, джерелознавець. Навчався у Санкт-Петербурзькій духовній академії, де з 1898 р. займав кафедру російської та церковно-слав'янської мов та історії російської літератури. У 1909 році внаслідок остаточної ліквідації визвольного руху в установах духовного відомства, повинен був залишити кафедру. Член-кореспондент РАН з 1921 р. 1927 року був репресований. На момент арешту перебував на посаді головного бібліотекаря Державної публічної бібліотеки (ГПБ), завідувачем її I-го відділення (філіалу) – бібліотеки колишньої Санкт-Петербурзької духовної академії. До 1928 р. відбував покарання на Соловках, де склав опис монастирського кладовища. Після звільнення проживав у Ніжині. Д. Абрамовичу належать чимало праць, зокрема: «Исследование о Киево-Печерском Патерике, как историко-литературном памятнике» (СПб., 1902), «К вопросу об источниках Несторова «Жития преподобного Феодосия Печерского»» («Изв. II отд. Ак. Наук», т. III), «Несколько слов в дополнение к исследованиям А. А. Шахматова о Киево-Печерском Патерике» (ibid.), «Пушкин пред судом современников и потомства» («Христ. Чт., 1899»), «Памяти Аполлона Майкова» (ib., 1900), «Гоголь в русской критике» (ib., 1902), «К вопросу об объеме и характере литературной деятельности Нестора Летописца» (Труды XI археологического съезда, Т. II), «Описание рукописей Софийской библиотеки» (вып. I, 1905; вып. II, 1907, вып. III, 1910), «Киево-Печерский Патерик» («Памят. слав. рус. письм.», изд. Им. Арх. Ком.), «Сказание о святых Борисе и Глебе» («Памятники русской литературы», изд. отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наук) та ін.

8. Професор І. Йонинас у даному випадку натякає на місце народження проф. І. Турцевича й сентименти останнього щодо теренів його «малой батьківщини» – села Суховичі Речницького повіту

Мінської губернії. Хоча сам ніжинський професор, очевидно, рідко згадував про неї. На сьогодні виявлено лише одну згадку про рідне село, яка знайшла відображення на сторінках щоденника І. Турцевича, де він уві сні згадує село та матір (Докладніше див.: Іван Григорович Турцевич. Щоденник // Ніжинська старовина. – 2006. – Вип. 2(5). – С. 134). Окрім того, з теренами колишнього північно-західного краю Російської імперії (куди входили білоруські та литовські землі), а на початок 1920-х років – територією незалежної Литовської держави та Білоруської РСР, І. Турцевича пов'язували й часи навчання, бо навчався він у Мозирській міській прогімназії (Мозир був повітовим містечком Гомельської губернії), а після її закінчення – в міській чоловічій гімназії м. Шавлі на Віленщині (повітове містечко Шавля часто змінювало своє адміністративне підпорядкування: спочатку було повітовим містечком Ковенської губернії, з 1795 р. – Литовської губернії, у 1796 р. – Віленського намісництва, а згодом губернії, а з 1843 р. – знову підпорядковувалося Ковенській губернії).

9. Відомо, що протягом 1920-1930-х років І. Турцевич не підтримував жодних стосунків зі своїм старшим братом Олександром Турцевичем, який вчителював десь на півночі Київщини, ймовірно в Чорнобилі (Докладніше див.: Ніжинська старовина. – 2006. – Вип. 2(5). – С. 114 – 120). Виходячи зі змісту даного листа І. Йонинаса, можна припустити, що Іван Григорович запитував у свого колеги саме про свого брата. З наступного листа стане зрозуміло, що йшлося про іншу особу.

10. В архівній справі, згаданий І. Йонинасом список книг, відсутній.

11. Очевидно, йдеться про одного з дослідників литовської мови – І. Юшкевича, який 1861 р. здійснив першу спробу географічного розподілу діалектів цієї мови, що знайшло відображення в його праці, присвяченій досвіду литовської орфографії – «Kaibos ltuviszko lliuvo ir llt. Statraszimas».

12. Очевидно, йдеться про французького філолога – Мілле, який був автором монографії: Mielle M. A. Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au ... Paris, 1929.

13. З життєпису І. Г. Турцевича відомо, що він народився у родині псаломщика місцевої приходської церкви Григорія Мартиновича Турцевича. У Івана був старший брат Олександр і молодший на три роки брат Осип, згодом народилася сестра Хіонія. Ймовірно були й інші діти, але до зрілого віку напевне дожили лише вищезгадані. Молодший брат учителював у Воронежі, помер у 1923 р., не залишивши спадкоємців. Старший брат Олександр учителював ймовірно в Чорнобилі (за іншою версією у Мозирі), помер до середини 1930-х років. Якщо з молодшим братом, сестрою та її донькою, Іван Григорович підтримував певні стосунки, то зі старшим братом таких стосунків протягом 1920 – 1930-х років не зафіксовано. Відомостей про інших родичів відшукати не вдалося. Однак, виходячи з листів І. Йонинаса від 8 серпня та від 28 серпня 1929 року, можна припустити, що І. Турцевич у своїх листах до литовського колеги просив його дізнатися саме про якогось з родичів, який мав те саме прізвище. З іншого боку, в листах могла бути мова про однофамільця, відомого Івану Григоровичу за публікаціями. Ця версія виглядає більш реалістичною, бо як нам вдалося з'ясувати, у Вільносі певний час (є згадка про 1886 р.) мешкав А.О.Турцевич, викладач історії Маріїнського училища. Серед його публікацій (Краткий исторический очерк Виленской комиссии для разбора и издания древних актов. Вильна, 1906; Русская история в связи с историей Великого княжества Литовского. Курс 3 класса гимназий и реальных училищ. Вильно, 1894; Русские крестьяне под владычеством Литвы и Польши. Краткий исторический очерк. Вильно, 1911; Трокский замок. Вильно, 1901) була й та, про яку запитував І. Йонинас: Хрестоматия по истории Западной России. Учебное пособие для учеников старших классов средних учебных заведений. Вильно, 1892.

14. І. Йонинас стояв біля витоків формування наукової бібліотеки у Каунасі, згодом передавши туди свою власну колекцію історичних книг. Ця колекція у 1960 році стала частиною бібліотеки Академії Наук.

15. Барбашев Олександр Іполитович – історик. Народився у 1858 р. Навчався на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Був викладачем різних середніх навчальних закладів Санкт-Петербурга. 1886 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Витовт и его политика до Грюнвальденской битвы 1410 г.» (СПб., 1885). Пізніше ним були написані такі праці, як: «Таненбергская битва 1410 г.» (Журн. Мин. Нар. Просв., 1887); «Летописные источники для истории Литвы в средние века» («Библиограф», 1888); «Торнский мир» (Журн. Министерства Народн. Просв., 1890). Згадана у листі праця – «Очерки Литовско-русской истории XV в. Витовт, последние двадцать лет княжения» була видана у Санкт-Петербурзі 1891 року.

16. І. Йонинас був не лише істориком та викладачем. Протягом 1920-х років він перебував на дипломатичній службі. Співпрацював з Лігою націй, брав участь у врегулюванні литовсько-польського конфлікту. У 1929 році разом із друзями І. Йонинас створив товариство литовців для вивчення культур народів СРСР. Він був членом її правління, секретарем, бібліотекарем, а у 1938 – 1939 роках – керівником. Праця у Литовському товаристві культури дозволяла йому часто спілкуватися з дипломатами з СРСР.

17. Докладніше встановити відомості про згадану І. Йонинасом особу – Мелешенка Сергія Івановича – не вдалося. За адресою, де він колись проживав, нині житловий будинок, який має історичну та архітектурну цінність. Назва самої вулиці змінена, нині їй повернуто історичну назву – Володимирська, вулицею Короленка вона була лише протягом 1922 – 1944 рр.

18. На 1929 р., яким датується листування І. Йонинаса та І. Турцевича, першому було 45, другому – 59 років.